

MATERIÁLY

K FUNKCI ROMÁNSKÝCH ROTUND JIHOZÁPADNÍ MORAVY

1. Štěpkov

Rotunda sv. Václava byla jediným kostelem v osadě vzniklé v horním poříčí Želetavky, Jevišovky a Rokytné, hustě zalidněném již domácí kolonizací 11.—12. století. Pro vznik vsi byla patrně určující stezka, probíhající od Moravských Budějovic přes osady doložené již ve 12. století — Litoňoř a Domamil, na Radkovice, Budiškovice a Dačice. Poledníková komunikace místního významu Želetava—Budkov—Bítov je asi mladší, neboť ležela mezi Haberskou stezkou a cestou při Želetavce. Celá oblast správně přináležela k velkofar-nímu obvodu břetislavského Bítovska a ještě v první třetině 13. století byla zeměpanským majetkem částečně propůjčovaným za výsluhu nebo k výživě knížecího rodu (tak již dříve Jemnicko, osada Knínice). Románskému stáří Štěpkova nasvědčuje již název obce, odvozený od osobního jména podobně jako okolní Šebkovice, nebo Budeč, Budkov, Budiškovice, Chotěbudice, popř. i Budějovice, které bývaly někdy na počátku 13. století propůjčeny feudálu Budivojovi, sprízněnému snad s bítovským kastelánem Benem.¹ K válci lodi o vnitřním průměru asi 520 cm při síle zdiva přes 150 cm je připojena širší podkovovitá apsida, sklenutá původní konchou. Loď vybudovaná z lomového kamene je dodatečně vyklenuta cihlovou barokní kopulí. Původní vchod do rotundy byl objeven v r. 1952 na jiho-západě.² Byl uzavřen půlkruhovým záklenkem a obezděn jednoduše lomovým kamenem, jak bylo běžné u vesnických kostelů jihozápadní Moravy po celou dobu románskou. Při opravě v r. 1974 byla kromě jeho vyznačení znovu otevřena románská obdélná půlkruhové uzavřená okénka, nacházející se přes 2 m vysoko, a dále tři původní okna v apsidě, zazděná při barokní přestavbě ve druhé polovině 17. století. Tato přestavba zásadně pozměnila slohovou povahu interiéru i vnějšku románské stavby. Původní vchod byl nahrazen portálem na západě a znovu vyklenutá loď osvětlena třemi nově proraženými okny v lodi i v apsidě.

Nejvýznamnější na štěpkovské centrále je však její původní podoba a funkce, které ji vylučují z řady běžných románských rotund. Jak patrně z původního okénka v západní straně cylindru lodi pod korunou zdiva, situovaného o 150 cm výše než románská okna do lodi, měla stavba původně ještě horní podstřešní patro oddělené od přízemí dřevěným stropem. Horejší prostor byl zpřístupněn z přízemní lodi chodbičkou v síle severního úseku zdiva širokou 50 cm. Schodiště, stoupající pravotočivě vzhůru ústí v koruně obvodového zdiva do podstřeší. Při barokní úpravě bylo profato špaletou severního okna, odkud je dosud ve své horní části přístupné. Z toho je zřejmé, že se nemohlo jednat o přístup na domnělou emporu, jak soudí A. Merhautová-Livorová,³ nehledě k to-

¹ Srov. L. Hosák, *Středověká kolonizace poříčí Rokytné a Jevišovky*, ČSPS LXI, 1953, 151; L. Hosák, *Středověká kolonizace horního poříčí Dyje*, Tamže, 87.

² A. Bartušek, *Zjištění původního vstupu do rotundy ve Štěpkově u Mor. Budějovic*, Umění 2, 1954, 68.

³ A. Merhautová-Livorová, *Einfache mitteleuropäische Rundkirchen*, Rozpravy ČSAV, řada spol. věd 80, 1970, seš. 7, 43.

mu, že samy rozměry stavby jsou pro emporovou rotundu příliš malé. Ani původní existenci panského sídla při rotundě, předpokládaného V. Richterem a Merhautovou-Livorovou⁴ nelze písemnými a hmotnými prameny doložit. O štěpkovské tvrzi slyšíme poprvé r. 1583.⁵ Tento objekt je dnes částečně dochován (s fragmenty renesančních sgrafit) ve více než stometrové vzdálenosti jihovýchodně od rotundy. Žádné středověké panské sídlo nelze pak ze starších dějin obce vytušit. Rotunda byla sice částečně poplatna starším knížecím přemyslovským rotundám ve Znojmě a v Jemnici-Podolí (např. podkovovitým tvarem své apsidy), avšak funkčně i architektonicky podstatně odlišná. Někdejší horní patro stavby, které asi sloužilo profánním účelům (útočiště) dodávalo válcové lodí věžovitou podobu, jak správně poznal již Ch. Salm-Reifferscheidt.⁶ Stavbu však nelze počítat mezi karnerly, jak tomu chtěl Guth, protože tyto, jak známo, nevznikaly nikdy jako samostatné stavby nebo při vesnických kostelích. I když šlo bezpochyby o feudální fundaci zhruba z první čtvrtiny 13. století, jednalo se pravděpodobně o farní svatyni bez přímého vztahu k panskému sídlu, sloužící zároveň jako opevněné útočiště. Patronátní právo bylo při kostele ještě r. 1588 a 1629, zatímco r. 1633 je již označován jako kaple; mimoto obklopoval dříve stavbu hřbitov uzavřený okrouhlou kamennou zdí.⁷ Naznačenému určení štěpkovské stavby by neodporovalo ani její možné situování na uměle navržené terase o průměru 22 m opevněné údajně valem, patrným ještě Salmovi. Podobný charakter měly ostatně také nedaleké románské rotundy v Šebkovicích a Častohosticích.

2. Šebkovice

Rotunda sv. Maří Magdaleny, popsaná již na jiných místech, vykazuje analogické schodiště v síle zdiva svého kvadratického presbytáře, spojující přízemní prostor s horním patrem. Schodiště je kryté velkými plochými kameny a opatřeno šterbinovým větracím otvorem na východ. Jiné schodiště v síle zdi vedlo na emporu. Ch. Salm (1936) předpokládal nad přízemím kostela dřevěnou patrovou nástavbu, Merhautová-Livorová (1970) pouze podstreší. Přestože stavba je dosud archeologicky nepřístupná, lze přiznat Salmově hypotéze o její patrovosti větší oprávněnost, jak tomu nasvědčují mimo jiné i stopy uchycení podlahy horního patra ve východní stěně pudy nad pozdněgotickou sakristií a zde patrné sesímkenní staré střechy. Do kříže svedená klenba presbytáře bez žeber se vyskytuje u našich pozdněrománských kostelů (např. Jasenice). Z hlediska dosavadních poznatků o této architektuře lze tedy v zásadě souhlasit se Salmovým datováním stavby těsně před polovinu 13. století. Vertikalita kvadratického presbytáře obvyklá v Podunají, ani jeho současnost s válcovou lodí by ostatně v jihomoravské pozdněrománské architektuře nepřekvapovaly (např. Rybníky, nebo někdejší rotunda s kvadratickým presbytářem ve Ždárně, zasvěcená patrně sv. Bartoloměji).⁸ Rovněž šebkovický kostel byl farním, jak dokládají prameny i zbytek křtitelnice. Pozoruhodný je výskyt dvou oltářů (jaroměřická děkanská matrika z r. 1671), z nichž vedlejší může být v souvislosti se západní emporou nebo se sakristií (pod níž bývala kostnice). Bezprostřední souvislost kostela s panským sídlem částečně zpochybňuje jednak sepulkrální funkce svatyně nepochybně již od počátku, ale především okolnost, že z historie obce neplyne zdejší existence nějakého středověkého feudálního sídla, které by asi bylo uvedeno (byť pusté) alespoň v kupní listině z r. 1386, kdy se připomíná také patronátní právo kostela.⁹ Také vzhle-

⁴ V. Richter, *O účelu československých rotund*. ČCH XLII, 1936, 457; A. Merhautová-Livorová, l. c. 44.

⁵ K tomu srov. ZDB XXVII, 13 (1588) ... tvrz pustou a ves Šcepkov se dvorem poplužním, s vovčírnou a s podacím kostelním.

⁶ Ch. Salm-Reifferscheidt, *Die romanischen Rundkirchen Mährens*. Der Burgwart XXXVII, 1936, Marksburg u. Brachbau a. R., 64. Výška stavby není tedy barokního původu jak míní Merhautová-Livorová (1970).

⁷ G. Wolny, *Kirchliche Topographie* II, III. Bd., 229 n.

⁸ V. Richter, *Neznámá románská rotunda*. ČSPS LIX, 197—200; V. Houdek, *Osudy kostela sv. Markéty na Topanově u Mor. Krumlova*. ČVMSO XVIII, 1901, 1—5; *Romanische Kunst in Österreich*. Krems a. d. Donau 1964.

⁹ ZDB VII, 491.

dem k domnělému valovému opevnění (jehož archeologicko-chronologická průkaznost však dosud chybí) mohlo jít nejspíše také v Šebkovicích o farní (avšak emporový) kostel s patrovou nástavbou profánního účelu, sloužící jako útočiště obyvatel. Absence panského sídla u románských tribunových farních kostelů ostatně není, jak se zdá, nijak výjimečná.¹⁰

3. Častohostice

Neobvyklá výška objektu, dochovaného vysokým válcem románské lodi v jádru dnešního kostela sv. Barbory, svedla již Gutha k mylné interpretaci původní stavby jako karneru. Existenci horního patra zde prokazují dvě románská okna 160 cm pod korunu románského zdiva, dochovaného přes 8 m vysoko. Podle Salma, který měl možnost analyzovat stavbu neomítnutou, je válec vyzděn z řad nestejně vysokých kvádrů. Podle zevnitř zaděného vstupu ve výši obou oken lze soudit, že v síle válcové zdi existuje schodiště, vertikálně spojující přízemí s patrem. Původní vstup do lodi byl od západu, jak zjistil již F. Lehner. Merhautová-Livorová (1970) vycházejíc z Guthova šetření¹¹ považuje stavbu za karner — samostatný sakrální objekt. Tuto domněnku však nelze, pokud vím, doložit ani novějšími poznatky o románském stavitelství. Jak vyšetřil již Richter (1936, 243) a věděl Ch. Salm (1936, 62 n.), existovaly karnery pouze u farních kostelů měst nebo trhových vsí, zvláště dotčených německou kolonizací, ale nikoliv u vesnických chrámů nebo jako samostatné stavby. Hmotné ani písemné prameny neskýtají nejmenší oporu pro případný vztah kostela k panskému sídlu. Farní funkci rotundy dokládá zmínka o kamenné křtitelnici v telčské děkanské matrice z r. 1668—1672. Šlo tedy o věžovitou pozdněrománskou rotundu sloužící vespod jako farní kostel s patrem profánního účelu (event. i zvonici), refugiálním charakterem podobnou oběma předešlým objektům. Útočištné funkci horního patra by neodporoval ani starý vstup v této úrovni zvenčí (v osmi-metrové výši), patrný ještě Salmovi. Šlo spíše o zásobovací otvor než o vstup; podobný vstup vedl např. západním štítem do podstřeší pozdněrománského objektu na jermnickém Podolí, aniž by jej bylo možno spojit s ochozem nebo nějakým sousedním objektem.

* * *

Pro všechny tři objekty jsou typické některé znaky: Neobvyklá výška stavby, podmi-něná patrovým pojetím, enormně malý vnitřní průměr lodi oproti běžným rotundám při síle zdiva přes 150 cm, umožňující charakteristické vertikální spojení schodištěm v síle zdi, dále dělení pater dřevěným stropem, farní a pravděpodobně zvonicevá funkce staveb a konečně okrajová snad opevněná poloha vzhledem k sídelnímu organismu obce. Navíc ve všech případech nelze opodstatnit domněnku o panském sídle. Genezi těchto staveb lze sotva spojit se skupinou nordických věžovitých rotund 12.—14. stol. (na jejichž existenci upozornil již Guth), jak se o to pokusil R. Werner.¹² Vznik obou skupin mohl být do jisté míry ovlivněn šířením tzv. „Turmkapellen“ z bavorského Podunají během 12. století. Není snad vyloučena ani určitá souvislost s válcovými bergfrity pozdněrománských hradů (např. blízká Jemnice?). Útočiště v podstřeší a ve věžích byla ovšem u románských sakrálních staveb častá. Prostor pro skryš vznikl také nad lodí rotundy v Týnci nad Sázavou.¹³ Refugiální charakter měla např. rakouská rotunda v Petronell situovaná mimo osadu a dále věžovitá rotunda na hradě Stahrembergu. Obě stavby byly původně patrové, s masivními zdmi a schodištěm v síle zdiva a měly také podkovovitou apsidu.¹⁴

¹⁰ Srov. A. Tomaszewski, *Romańskie kościoły z emporami zachodnimi na obszarze Polski, Czech i Wegier*. Wrocław—Warszawa—Krakow—Gdańsk 1974, 404, 408, 409, 46 n aj.

¹¹ K. Guth, *České rotundy*. PA XXXIV, 1924—1925, 162.

¹² K. Guth, l. c. 186, pozn. 400; R. Werner, *Die Burgtrotunden und ihre geographische Verbreitung*. Diss. Leipzig 1965; srov. A. Merhautová-Livorová, l. c. 1970, pozn. 299.

¹³ F. J. Lehner, *Dějiny umění I*, 1903, 209.

¹⁴ R. K. Donin, *Die Rundkirche in Petronell — ein Wehrbau*. Unsere Heimat XIV, 1941, 69—72; K. Kafka, *Die Bastionsbefestigung an Kirchhöfen*. Unsere Heimat XXXI, 1960, 146 n.

Obrannou funkci měla rovněž malá pozdněrománská rotunda na hradě Lokti.¹⁵ Nejpravděpodobnější však je, že podnětem k cylindrickému vertikalizmu mohla být západní věž knížecí rotundy na jemnickém Podolí z první třetiny 12. stol. Tato vznikla, jak ozřejmil nedávný její stavebně-historický průzkum, současně s lodí a měla vedle symbolicko-reprezentačního významu schodišťovou a refugiální funkci (přístup na emporu a ke zvonicovému patru, a to pouze z přízemí lodí), podobně jako věž rotundy sv. Jiří na Řípu. Tomu by také odpovídal vznik uvedených staveb na obvodu historického Jemnicka, které bylo až do poloviny 13. století správně nezávislým knížecím dominiem a kulturně-hospodářským centrem v hradském obvodu Bitovském.

Lubomír Konečný

DROBNOSTI K BAROKNÍ ARCHITEKTUŘE MORAVY I.

Jestřabice (u Koryčan). 30. září 1747 podal rozpočet na nový filiální kostel v Jestřabících Kryštof Mayerwald, zednický mistr ve Střílkách, a Severin Pavlíček, tesařský mistr ze Žeravic.¹

Jihlava. Roku 1781 vypracoval Josef Gerl, stavitel a zednický mistr z Vídně, plány pro káznici a robotárnu v Jihlavě.²

Jindřichov (záp. od Osoblahy). 15. května 1746 podal předběžnou specifikaci nákladů na přestavbu jindřichovské fary Georg Friedrich Gans, zednický mistr z Krnova. Na rozpočet připojil pečeť s emblémy zednického řemesla v poli.³

Kralice na Hané. Roku 1722 předložil Jan Jakub Kniebandl, měšťanský zednický mistr v Olomouci, rozpočet na stavbu nového kostela v Kralicích na Hané.^{3a}

Kroměříž. V tamějším archivu se uchoval koncept dopisu kroměřížského liechtenštejnského regenta odeslaný 22. listopadu 1694 (patrně do Olomouce) hraběti Meyerwaldovi, v němž je řeč o „novém staviteli“ Christianu Öttelovi.⁴ Autor dopisu uvádí, že sice jde o známého měšťana a zednického mistra z Vídně, který se však natolik špatně vyznamenal stavbou harrachovského domu, že mu duchovní stavitel Martinelli vytkl mnohé nedostatky. A dodává k tomu, že by se spíše obrátil „auf den Wienerischen Fischa (sic!), so darbey ein statter Bildhauer ist ...“ Z dopisu není jasné, v jaké souvislosti se o Alexandrovi Christianu Oedtlovi hovoří. Lze jen poznamenat, že roku 1694 pracoval s Tencallou na Hradisku u Olomouce a že v Kroměříži je dílem tohoto projektanta i provádějího zednického mistra nepochybně úprava dvou renesančních domů na Velkém náměstí (dnes č. 42),⁵ od roku 1667 biskupových, sloučených barokní fasádou s charakteristickými okenními šambránami spojenými protaženým klenákem s „perspektivní“ nadokenní římsou. Pokud jde o harrachovský dům, měl snad pisatel na mysli Harrachův městský palác ve Vídni, který je sice z větší části dílem Martinelliho, který však byl začat jiným projektantem.⁶

¹⁵ D. Menclová, *České hrady I.* Praha 1972, 100, obr. 17.

¹ Státní oblastní archiv v Opavě, pracoviště Olomouc, ACO G1/4730.

² Státní oblastní archiv v Brně, D 22/316.

³ Státní oblastní archiv v Opavě, pracoviště Olomouc, ACO G1/4730. — K činnosti krnovské stavitelské rodiny Gansů srov. nejnověji B. Indra, *Fulnecká rodina stavitelů — architektů Thalherrů*, Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín, sv. 14, 1974, 47, pozn. 7.

^{3a} Státní oblastní archiv v Opavě, pracoviště Olomouc, ACO G 1/4730.

⁴ Státní oblastní archiv v Opavě, pracoviště Olomouc (pobočka Kroměříž), V 242. Za laskavé upozornění děkuji panu F. Šilhanovi.

⁵ F. V. Peřinka, *Dějiny města Kroměříže III.* Kroměříž 1940, 204 n. Mimoto lze nalézt stopy po Oedtlově činnosti ve městě na torzu průčelí domu č. 19 v Kovářské ulici.

⁶ Srov. B. Grimschitz, *Wiener Barockpaläste.* Wien 1947, 6.